

TÜRKÇEDEKİ DÖNÜŞÜMDEN BAZI KESİTLER

Hamza ZÜLFİKAR

Yüzyılın başında yani 1900'lü yıllarda yaygın olan kelime “yazı, yazma” anlamında *tahrir* idi. *Tahrir dersi*, *tahrir kâtibi*, *tahrir heyeti*, *tahrir-i lisan* tamlamaları bu kelimeyle kurulmuş. *Tahrir*'in Arapça *-at* ekiyle yapılmış çokluk biçimi *tahrirat*, sıfatı *tahriri*, zarfı ise *tahriren*'dir.

Tahrir heyeti Ömer Seyfettin'in 1910'lu yıllarda *Genç Kalemler Tahrir Heyeti* adına kaleme aldığı yazılarının başlığında geçer. Bu söz, Türk Dil Kurumunun *Türk Dili*, *Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin 1951 yılında çıkan ilk sayısında *yazı kurulu* olmuştur. Bu demektir ki ara dönemde *yazı heyeti* olarak da kullanılmış olan bu söz, 30-40 yıl içinde *yazı kurulu* biçimine dönüşmüş. Bu kavram için kullanılmış *heyet-i tahririye* biçimi ise daha eski bir kullanımdır. Kazanılmış buna benzer bir örnek de gazetelerin bugün kullandığı *yazı işleri* terimidir. *Tahrirat*, *tahrirat kâtibi* ise artık kullanım süresini tamamlamıştır.

Tahrir heyeti tamlamasındaki *tahrir*'in kullanım sıklığı azalırken *heyet* kelimesi, *heyet raporu* örneğinde olduğu gibi dilde canlılığını koruyor. Bunun gibi *daraban-ı kalp* daha sonra *kalp atışları* olmuş, Arapça kökenli *kalp*, dilde can olan *yürek* terimine rağmen yaşamaya devam etmiştir.

Batılılaşma süresi boyunca dille ilgili birçok çağdaş kavramlar gündeme gelmiş. Önce *tekellüm-i lisan*, *tahrir-i lisan* terimleri kullanılmaya başlanmış. Bunlar, *konuşma dili*, *yazı dili* biçiminde Türkçelerini bulmada kaynak olmuştur.

Arapça ve Farsça kurallara göre yapılmış şekiller veya Batı dillerinden kurallara bağlı olarak çevrilmiş terimler, kelimeler yüzyılın başından itibaren Türkçe ifade edilmeye başlanmış. İsbetli aktarmalar yanında birtakım tutarsızlıklar da yaşanmış. Denebilir ki bu tutarsızlıklar, insan

kaynaklı olduğu gibi meseleye bir bütün olarak bakamamaktan, uzman yetersizliğinden, çalışmalara süreklilik sağlanamamasından kaynaklanmıştır. *Filhakika* (< *fi'l-hakika*) örneğini ele alalım. *Türkçe Sözlük*'te buna karşılık olarak “gerçekten, doğrusu, hakikaten” kelimelerini vermiş. Aynı kaynaktan *hakikaten*'e de “gerçekten” karşılık olarak verilmiş. İki ayrı kelimedenden biri olan *filhakika*'nın karşılığı *gerçekte* olmalıydı. *Türkçe Sözlük*'e alınan *gerçekte* madde başıyla *filhakika* irtibatlanmalıydı. Eski dilden yeni dile yapılan aktarmalarda yaşanan bu tür tutarsızlıklar 2000'li yıllarda da giderilmemiştir. Öncekilerin başlattığı gelişme, alınan mesafe, ortaya konan dil malzemesi, sözlük biliminde gelişen bunca çağdaş bilgiye rağmen beklenen düzeye ulaşamamıştır.

Bir başka konu da var: Türkçeleştirme çalışmalarının başladığı yıllarda Doğu kökenli kelime ve terimlere Türkçe karşılıklar ararken dildeki yabancı kökenli olan bir kelimenin bütün türevleri göz önünde bulundurulmamış, yapıları dikkate alınmamış, bunun için bir yöntem belirlenmemiş. *Tahrir heyeti* karşılığı *yazı kurulu* bulunup isabetli bir aktarma yapılmışken *tahrir*'in sıfatının, zarfının nasıl karşılanacağı düşünülmemiş ama *tabii*, *nazari*, *şifahi* gibi sıfatlar *doğal*, *kuramsal*, *sözlü* biçiminde karşılanmış. Bu düzenlemede bazen de sıfatları karşılanırken ad (isim) biçimleri dikkate alınmamış. Asıl kayıplarımız ise zarf biçimlerine Türkçe bir karşılık bulmakta olmuştur. *Tamamen* zarfı *bütünüyle* karşılanmış “Yazı olarak, yazılı olarak, yazmak suretiyle” demek olan ve eski sözlüklerde bir madde başı olan *tahriren* için bir karşılık türetilmemiş, çok kere bunlar *olarak* zarfıyla ifade edilmiş. *Tahriren ifade etti* sözünü günümüz Türkçesiyle söylemek istersek *yazılı olarak bildir-di* diye aktarıyoruz. Ancak *yazılı olarak* bu biçimiyle sözlüğe alınamıyor. Kelimenin sıfatına gelince *yazılı* bir ölçüde *tahriri* sıfatının karşılığıdır. *İmtihan tahriri ve şifahi yapılır* sözü şimdi *sınav sözlü ve yazılı yapıyor* biçiminde olup sıfatlar zarf görevinde kullanılıyor. Aslında bu yapılar *sınav sözlü ve yazılı olarak yapıyor* demektir. Sıfatların zarf görevinde kullanılması Türkçede geçerli bir durumdur.

Doğu kökenli kelimelerin Türkçeleri ve Türkçeleştirme çalışmaları söz konusu edilirken bu işi başlatanların eserlerine başvururuz. Onlar gerçekten ağır bir işi bütün karşı görüşlere rağmen göğüsleyebilmişlerdir. Bunlardan biri Ömer Seyfettin'dir. Ömer Seyfettin, Türkçe kelimeler yanında dilin kurallarını da konu etmiştir:

“*Mesela Türkler lisanlarının teşekkülünden beri sıfatı evvel mevsufu sonra söylerler*” biçimindeki açıklamasıyla Farsça tamlamaları kuruluş bakımın-

dan yabancı saymış. Örnek olarak Farsça tamlama kuralına göre kurulmuş *zabitan-ı vatanperver* Türkçeye göre bu sıfat tamlaması *vatanperver zabitler* olmalıdır. Gene bir ad tamlaması olan *ruy-i zemin* kuruluş bakımından bir Türkün diline, düşüncesine terstir. Bu yapı *zemin ruyu* biçiminde olsaydı Türk dil bilgisi anlayışına uygun düşerdi. *Mekteb-i Mülkiye*, *Meclis-i Mebusan* gibi özel adlarda da aynı uygulamayı görüyoruz. 1850’li yıllara gelinceye kadar bir uyanış, bir karşı çıkış olmamış, Türk mantığına uygun olarak tamlama *zemin ruyu*, *Mülkiye Mektebi*, *Mebuslar Meclisi* biçiminde ifade edilmiş. Düşünme, söz söyleme alışkanlığına ters olan ve yıllarca *kavid-i lisan*, *ders-i terbiye*, *kurun-ı ula*, *kurun-ı vusta* gibi binlerce ad ve sıfat tamlamalarını kullanan bir milletin bunları Türkçenin kurallarına uygun olarak neden ifade edemedikleri üzerinde durulmamış. Bu bakımdan Ömer Seyfettin’in 1900’lü yılların başında yaptığı çıkış bir dönüşüm (reform)dür.

1930’lu yıllara gelindiğinde bütün bu tamlamaları *yeryüzü*, *dil kaideleri* daha sonra *dil kuralları*, *terbiye dersi*, *İlk Çağ*, *Orta Çağ* biçiminde Türkçeye uygun olarak ifade edilmesi müthiş bir hadise olup millet olma yolunda atılmış adımlardan biridir. Bu değişim Türk milletinin açık fikirliliğini, doğru ve mantıklı bulduğu bir durum karşısındaki kararlılığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Unutmamak gerekir ki bu gerçeği dile getirenlere olan inancın, güvenin bunda büyük payı vardır. Ömer Seyfettin’in bu bütünde payı büyüktür. Türkçe düşünme, Türkçe kurallara uyma, kelimelerin yazımına önem verme, sonuçta birçok yeni uyanışların doğmasına yol açmış, bugün Türkçe öğretmeni, *sevgi bağı* örneğini işlerken *tamlayan tamlanan*; *sözlü sınav* örneğini işlerken *niteleyen nitelenen* terimlerini kullanıyor, *niteleyen nitelenen* yapısındaki *yanardağ* örneğine gelince bunu bitişik yazdırıyor. Ağırlık artık Türkçe ve onun kurallarındadır. Ancak bu olumlu gelişmeler yanında yukarıda belirttiği gibi meseleye bir bütün olarak bakamamaktan, uzman yetersizliğinden, çalışmalara süreklilik sağlanamamasından pek çok da aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Örnek olarak *savaş* sözü, *harp* ile *mücadele*’ye karşılık oldu. *Sivrisineklerle mücadele* sözünde de *savaş* kullanıldı. Dilde *gayr-i nizami harp* terimi vardı. Bu hâliyle *Türkçe Sözlük*e alınmadı ve karşılık da gösterilmedi. Meydana gelen boşluğu bugünlerde sık kullanılan *asimetrik savaş* terimi aldı. Kısaca kavramlar ve onlara verilen adlarda düzensizlik başladı.

Telaffuz için *söylem* önerisi yayıldı. Söylem dil biliminde *discourse* karşılığı kullanılıyor. Bnun bir de sıfatı *söylemsel* duyulmaya başlandı. Akla takılan soru ise şu oldu: *söylemsel*’in karşılığı *telaffuzi* biçiminde bir sıfatın bulu-

nup bulunmadığıdır. Dil bilim sözlükleri de *söylemsel* terimine yer vermiyor. Üzerinde düşünecek buna benzer çok konumuz, sorunumuz var.

1. Meseleye Türkçeleştirme çalışmalarının başladığı yıllarda işlenen kelime ve terimlerden başlamak gerekir. Ömer Seyfettin, 1910'lu yıllarda *kurun-ı ula*, *kurun-ı vusta* gibi kelimeleri terim sayarak dilde korunacağını belirtmişse de sonuç öyle olmamış, *özge* kelimesini İstanbul Türkçesinde olmadığını savunmuş. Bugün *özge* Karacaoğlan'dan alınan bir örnekle *Türkçe Sözlük*'te yer almıştır. *Sakınca* sözü yerine Ömer Seyfettin *mahzur* kelimesini kullanır. Onun ...*ne kadar çok mahzur tevellüt eder* sözü *ne kadar çok sakınca doğurur* oldu. Kullandığı *nokta-i nazar* bugün *bakış açısı*'na dönüştü. *Lisan-ı tefekkür* ise karşılığını bulamadı. Bunun gibi *usul-i tenkid* de üzerinde durulması gereken bir terimdir. Ömer Seyfettin'in kullandığı *usul-i tenkid* anlaşılan *kritizm* karşılığı bir tamlamadır. Bu tamlama başka kaynaklarda *tenkid-i usuli* biçiminde de geçer. Türkçeleştirme çalışmalarında bu söze bulunmuş karşılık *eleştircilik*'tir. *Eleştirmecilik* ise eleştiri yapan *eleştirci*'nin yani *münekkit* (<*münekkid*)'in yaptığı iştir. Farsça *der-* Arap, *uhde*'den oluşmuş *deruhte* iç seste ünsüz benzeşmesi gerçekleştirilerek *deruhte* (<*der-uhde*) biçiminde bugüne kadar kullanılageldi. Ömer Seyfettin'in kullandığı Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalar genellikle iki safhadan geçerek Türkçeleşti, bu arada korunanlar da oldu. Onun önerileri doğrultusunda *zevat-ı muhterem*, *muhterem zevat*, *şayan-ı tavsiye*, *tavsiyeye şayan* oldu. İzzet-i nefis, su-i kast korundu ama eski görüntüyü silmek düşüncesiyle bu yapıdaki tamlamalar bitişik yazılmaya başlandı.

Türkçe tamlama kalıbına uydurulmuş olan bu tamlamaların içindeki kelimelerin biri Türkçeleştirilerek *efradı-ı hükûmet* tamlaması *hükûmet üye-leri*; *tavsiyeye şayan*, daha sonra *tavsiyeye değer* oldu.

Verilen şu birkaç örnekte olduğu gibi bir dönemin söz varlığı ne idi, hangileri Türkiye Türkçesine kazandırıldı, hangileri unutuldu, hangileri dönemini tamamladı diye düşünüp birtakım çalışmalar yapmalıyız. Şimdi elimizde Ömer Seyfettin'in bütün yazılarının bir araya getirilmiş bir eseri var. Bu yayın, böyle bir çalışmaya kaynaklık edebilir.

Yazılarından bazı örnekler ele aldığımız Ömer Seyfettin, kısa ömrü boyunca Türk diline hizmet etmiş, Türkçe düşünmenin yolunu açmıştır. Nazım Hikmet Polat'ın Dil Kurumunun yayınları arasında bu yıl basılan *Ömer Seyfettin Bütün Nesirleri* adlı 1104 sayfalık çalışması, Ömer Seyfettin'in Türk dili karşısındaki duyarlılığını tekrar okumamıza, anlamamıza işlediği dil mal-

zemesini değerlendirmemize vesile oldu. Zaman alan, sabır isteyen bu çalışmasından dolayı Nazım Hikmet Polat'ı kutluyorum.

Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat ile Yüzüncü Yıl Üniversitesinde tanışmıştık. Üniversitenin kurucu üyesi olarak Ankara Üniversitesinden Van'a geçici görevle tayin edildiğim yılda N. H. Polat da buraya genç bir öğretim elemanı olarak geldi. Bugün alanında tanınmış bir öğretim üyesi olan N. H. Polat'ın söz konusu bu çalışması, 1920 yılında vefat eden Ö. Seyfettin'in kaleminden çıkmış 1902-1918 yılları arasındaki bütün yazılarını içine almaktadır. Kısa bir ömre sığdırılan bu yazılar arasında Türkçenin Osmanlı Türkçesi karşısındaki ihmali önemli bir yer tutar. Yaklaşık on beş yıllık bir zaman diliminin dilini yansıtan bu yazılar, zaman zaman ele aldığımız konuların kaynağıdır.

Türkçenin benliğini bulması konusunda Ömer Seyfettin'in gösterdiği duyarlılık karşısında onun, çağın dil tutumundan bütünüyle ayrılamamasını doğal saymak gerekir. Olumsuzlukları dile getirip eleştirirken yazılarında o da söz konusu tamlamaları, çokluk eklerini kullanıyor. Önemli olan bu olumsuzlukları görmesi ve bu tutumdan vazgeçilmesini bilinçli olarak istemesidir.

Türkçenin lehine ileri sürdüğü ve yazılarının birçok yerinde işlediği temel düşünceler şu birkaç başlık altında toplanabilir:

Edat diye adlandırdığı ön ekleri veya kelime görünümündeki takıları dilden çıkarmak. Yazılarından derlediğim *-âsâ*, *-ba*, *beray-*, *bi-*, *-çent*, *-çi*, *-der*, *ez-fi-*, *-gâh*, *-kâr*, *-mend*, *na-*, *-nâk*, *-ter*, *-ver*, *-veş*, *-zi* gibi eklerin, takıların *bi-karar*, *bi-haber*, *beter* (*bed-ter*), *ez-kaza*, *ez-cümle*, *namaz-gâh*, *feda-kâr*, *der-hâl*, *na-çar* örneklerinde olduğu gibi birkaçı bugün kullanılmaktadır. Bunlardan *ba-husus* özellikle biçiminde karşılandı. "Hatırlamak" anlamında *derhatır etmek* tarihe karıştı.

Bu eklerin ve takıların eserlerden örnekleri taranarak Osmanlıca sözlüklere, tarihî Türkçe sözlüklere alınması ve birkaç örnekle örneklenmesi gerekir.

Ömer Seyfettin'in karşı çıktığı *-gân*, *-in*, *-at* çokluk eklerinin yerini *-lar* (*-ler*) aldı. *hastegân hastalar*, *memurin memurlar*, *muhtacin muhtaçlar*, *muhhalifin muhalifler*, *kelimat kelimeler* daha sonra *sözcükler*; *ihtimalat ihtimaller* daha sonra *olasılıklar* oldu.

Ulema, *alimler* daha sonra *bilginler*; *elsine*, *lisanlar* daha sonra *diller*; *anasır*, *unsurlar* daha sonra *ögeler*; *fünun fenler*; *etibba tabipler*; *mekâtîp mektepler* daha sonra *okullar* oldu.

Ömer Seyfettin'in başlattığı akım, geçen yıllar içinde daha çok taraf buldu. Kurumlar, kişiler bu gerçeklere sahip çıktı, onları geliştirdi. Arapça, Farsça tamlamalar, ekler ve yabancı dil kuralları karşısında başlatılmış olan milileşme hareketi Cumhuriyet Dönemi'ndeki Türkçeye dönüş hareketinin dayanağı oldu. Türk Dil Kurumunun kurulmasından sonra mesele daha ciddi ele alındı, karşı görüşler oluştu, eleştiriler yayımlandı. Nispeten durgunluk yaşanan bu son dönemde ihmallerin, kayıpların, gelişmelerin, kazanımların sonuçları daha net görülmeye başladı.